

MENNYIRE SZÉLSŐSÉGES A „VÁNDOR RADIKALIZMUS”? LUKÁCS 14,26 ESETE

—◀▶—
BALLA PÉTER

BEVEZETÉS

Gerd Theißen számtalan újszövetségi tudományos eredménye közül a történeti Jézus kutatáshoz kapcsolódó „vándor radikalizmus” („Wanderradikalismus”) az egyik legmeghatározóbb tézise.¹ Ezt a fogalmat hosszú és gyümölcsöző tudományos életútja elején alkotta meg. A „Wanderradikalismus. Literatursoziologische Aspekte der Überlieferung von Worten Jesu im Urchristentum” című tanulmánya 1973-ban jelent meg a *Zeitschrift für Theologie und Kirche* című folyóiratban.² Theißen téziséét 1977-ben egy újabb tanulmányban,³ majd még ugyanabban az évben a *Soziologie der Jesusbewegung: Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums* című könyvében is megerősítette.⁴ Ezen műve – mely bár

- ¹ Örülök, hogy oly sok kitüntetésem mellett Gerd Theißen egyetemünkön, a Károli Gáspár Református Egyetemen is megkapta a díszdoktori címet. Hálás vagyok a lehetőségért, hogy ezúton is kifejezhetem köszönetemet a saját munkámhoz nyújtott segítségéért. – Az angol tanulmány magyar fordításával pedig szeretettel és tisztelettel köszöntöm Kocsev Miklós Dékán urat 65. születésnapja alkalmából. Köszönöm a tanulmány fordítását Fazakas Márknak, a KRE HTK doktoranduszának, akinek PhD kutatásai során két évig témavezetője lehettem. (A fordítást szerzőként lektoráltam.) Az eredeti tanulmány bibliográfiai adatai: Peter Balla: „How Radical is Itinerant Radicalism? The Case of Luke 14:26”, in Petra von Gemünden – David G. Horrell – Max Küchler (Hg.): *Jesus – Gestalt und Gestaltungen: Rezeptionen des Galiläers in Wissenschaft, Kirche und Gesellschaft. Festschrift für Gerd Theißen zum 70. Geburtstag.* (NTOA/StUNT 100) Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, 51–61. – Köszönöm, hogy „Research Associate”-ként immár több éve használhatom a Stellenbosch University könyvtárának adatbázisát internetes hozzáféréssel, ami jelen tanulmány elkészítéséhez is nagy segítséget jelentett. B.P.
- ² G. Theißen: Wanderradikalismus. Literatursoziologische Aspekte der Überlieferung von Worten Jesu im Urchristentum, *ZTK* 70 (1973) 245–71. Újra megjelent: G. Theißen, *Studien zur Soziologie des Urchristentums*, WUNT 19; Tübingen, Mohr Siebeck, 1989, 79–105.
- ³ G. Theißen: Wir haben alles verlassen (Mc. X 28): Nachfolge und soziale Entwurzelung in der jüdisch-palästinischen Gesellschaft des I. Jahrhunderts n. Ch., *NovT* 19 (1977) 161–96. Újra megjelent: Theißen, *Studien zur Soziologie*, 106–41.
- ⁴ G. Theißen: *Soziologie der Jesusbewegung: Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums*, KT 35; Gütersloh: Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, 1997 [1977].

csak 111 oldalas, azonban kiváló gondolatokkal és világos érvelésekkel van tele – rendkívül nagy hatásúvá vált az újszövetségi tudományban. Theißen közel harminc év múltán átdolgozta és monográfiává bővítette, *Die Jesusbewegung: Sozialgeschichte einer Revolution der Werte* címmel.⁵ A „vándor radikalizmus” tételét illetően meggyőzően érvel amellett, hogy Jézus első követőinek életében „vándorló” életstílusuk szükséges következménye volt, hogy radikális döntéseket kellett hozniuk arról, hogy a családjaikat és tulajdonaikat maguk mögött hagyva éljenek. Theißen meggyőzően mutatja be azt is, hogy nem ez a radikális életmód jelentette az egyetlen lehetőséget a korai keresztyénség számára: nem minden Jézust követő személy tudott „vándorló” életmódot folytatni – a többség az „állandó lakhelyén” élhette meg a keresztyén hitét. A vándorló életmód volt a korábbi, ám a letelepedett életmód egy bizonyos határt szabott ennek. A korai keresztyénségnek ez a két főáramlata megtalálható a legtöbb Jézus-hagyomány mögött, esetenként az utóbbi hozzájárul az előbbi körökből származó textusok újraértelmezéséhez.

Ebben a tanulmányban rá szeretnék mutatni egy másik határra, amely megfontolandó a korai keresztyénség vándorló, radikális áramlataiból származó textusokkal való foglalkozás alkalmával. Ez a „határ” azokban a szövegekben van jelen, amelyekben Jézus elsőbbséget igényel maga számára, olykor még a családdal szemben is. Több ilyen szöveget is vizsgálat alá vontam egy monográfiában, amelyet az Alexander von Humboldt Alapítvány által támogatott projekt keretében készítettem a Heidelbergben töltött tanulmányi évem alatt, amelyben Gerd Theißen volt a *Gastgeberprofessorom*.⁶ A következőkben egyetlen újszövetségi verset vizsgállok, mégpedig Jézusnak a „vándor radikalizmushoz” kapcsolódó, vélhetően legszélsőségesebb kijelentését. Ez a bibliai vers a Lukács 14,26: „Ha valaki hozzám jön, de nem gyűlöli meg apját, anyját, feleségét, gyermekeit, testvéreit, sőt még a saját lelkét is, az nem lehet az én tanítványom.”⁷ A versben

⁵ G. Theißen: *Die Jesusbewegung: Sozialgeschichte einer Revolution der Werte*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2004.

⁶ P. Balla, *The Child-Parent Relationship in the New Testament and its Environment*, WUNT 155; Tübingen, Mohr Siebeck, 2003; repr. Peabody: Hendrickson, 2005 és Eugene, Oregon: Wipf and Stock, 2015; magyar fordítása megjelent Budapesten a Kálvin Kiadónál 2010-ben, *Gyermekek és szülők kapcsolata: Az Újszövetség tanítása kortörténeti kontextusban* címmel. Jelen tanulmányom ezen a munkán alapszik, kiegészítve néhány kifejezetten Lukács 14,26-ra vonatkozó részlettel. (A Lukács 14,26-ot az angol monográfiában a 142–148. oldalakon tárgyalom. Jelen tanulmányban felhasználok ezen oldalak anyagát, és kiegészítem további részletek tárgyalásával.) Ezúton köszönöm az *Alexander von Humboldt-Stiftung* újabb ösztöndíját, amelynek segítségével ezt a tanulmányomat 2012. július 7. és augusztus 5. között a Heidelbergi Egyetemen befejezhettem. B. P.

⁷ Az angol tanulmányban idézett bibliai versek forrása az új kiadású NIV: *The Holy Bible, New International Version* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 2011, copyright: Biblica, Inc.).

szereplő „gyűlöli” ige olyan erős kifejezés, hogy az első olvasás alkalmával tényleges családon belüli ellenségeskedésre gondolhatunk akkor, ha egy Jézust követő fiú vagy lány „meggyűlöli” szüleit.

Gerd Theißen ezt a verset ilyen radikális jelentéssel értelmezi, amint ez több írásában is olvasható. Theißen ezt írja az 1973-as „Wanderradikalismus” című esszéjében: „A szövegek emellett egy családellenes ethoszt képviselnek. A hely stabilitásának feladása magában foglalja a családi kapcsolatok megszakadását. A tanítványság feltétele az apa és az anya, a feleség és a gyerekek, a fivérek és nővérek gyűlölete (Lk 14,26).”⁸ Theißen a *Soziologie der Jesusbewegung* című munkájában a Lukács 14,26-ot a „Familienlosigkeit” („család nélküli lét”) címszó alatt idézi.⁹ „Wir haben alles verlassen” című esszéjében Josephus egyik szakaszára utalás után ezt írja: „Ez emlékeztet a családtagok gyűlöletére, ami a Jézus-mozgalomban a Jézus-követés feltételévé lett téve (Lc. xiv 26).”¹⁰ Ezekből a példákból láthatjuk, hogy Theißen a „gyűlölni” igét a maga legszigorúbb, elsődleges jelentésében használja, valódi érzelmi gyűlöletként értve. Ez a gyűlölet a családdal való szakítással jár, ami a maga valójában úgy tűnik fel, mint a Jézus-követés egyik feltétele.

A *Die Jesusbewegung* című könyvében Theißen újból kifejti a „vándor radikalizmus” tézisét, és itt nemcsak újabb érvekkel támasztja alá, hanem ezt úgy teszi, hogy a tézis első megfogalmazása óta eltelt évtizedekben megjelent szakirodalommal is párbeszédet folytat. A korai egyház vándor karizmatikusainak „család nélküli” jellegével kapcsolatban Theißen fenntartja a „Familienlosigkeit” címet, és ez alatt idézi Lukács 14,26-ot. Utal azokra, akik megkérdőjelezték tézisét, de ezt újból megerősíti: „Mindazonáltal szeretnék ehhez a tézishez nyomatékosan ragaszkodni.”¹¹ A Lukács 14,26-ra vonatkozóan ezt írja: „Igen, minden hozzátartozó gyűlölete kötelességgé lehetett téve.”¹² Ebben a kontextusban helyesen utal arra, hogy Máté 10,37 és Lukács 14,26 „ennek a hagyománynak variációi” („Varianten dieser Überlieferung”), azonban Máté 10,37-et egy „valamivel kevésbé megdöbbentő” („etwas weniger anstößigen”) változatnak nevezi.¹³

Tanulmányomban arra kívánok rámutatni, hogy Máté 10,37 nem egyszerűen „valamivel kevésbé megdöbbentő”, hanem valódi parafrázisa annak a gondolatnak, amely a Lukács 14,26-ban áll előttünk. Ennek érdekében a „gyűlölni” ige Újszövetségen belüli előfordulásaira utalva azt kívánom bemutatni, hogy a görög

A magyar fordításban a RÚF 2014-es bibliakiadás szövegét használom. B.P.

⁸ Theißen, „Wanderradikalismus”, 249; *Studien zur Soziologie*, 83.

⁹ Theißen: *Soziologie der Jesusbewegung*, 17.

¹⁰ Theißen: *Wir haben alles verlassen*, 185; *Studien zur Soziologie*, 130.

¹¹ Theißen: *Die Jesusbewegung*, 67. 108.

¹² Theißen: *Die Jesusbewegung*, 68.

¹³ Theißen: *Die Jesusbewegung*, 68.

μισέω ige nem csak azt jelenti, hogy „gyűlölni”, hanem a Bibliában preferencia kifejezésére is használatos. A szövegkörnyezet függvényében lehet a következő jelentése: ha valaki „gyűlöli A-t”, akkor ez érthető úgy is, hogy az a valaki „kevésbé szereti A-t”, mint B-t, tehát „A-t a második helyre sorolja” B után.

A *μισέω* ALAPJELENTÉSEI

A *μισέω* görög ige negyven alkalommal szerepel az Újszövetségben. A Bauer–Aland *Griechisch-deutsches Wörterbuch* (hatodik kiadás, 1988) az alábbi elsődleges jelentést adja meg az igéhez: „hassen, m. Haß verfolgen, verabscheuen” („gyűlölni, gyűlölettel üldözni, megvetni”; col. 1058). A szótár megjegyzi, hogy ha az igét személyre irányulva használják, akkor a jelentése az *ἀγαπάω* „szeretek” ellentéte (col. 1058). Szükséges megjegyezni, hogy sok esetben valódi ellenségeskedés történik, ugyanis a szövegkörnyezet ezt a jelentést követeli meg. Ilyen kontextus például az üldöztetés. Ez a jelentés kristálytiszta látható olyan bibliai helyeken, mint például Máté 10,22: „és mindenki gyűlöl majd titeket az én nevéért, de aki mindvégig kitart, az üdvözülni fog.” Lukácsnál is a legtöbb esetben valódi „gyűlöletet” jelent. El kell fogadnunk, hogy valóban ez az elsődleges jelentése a görög igének. A kérdésem azonban az, hogy vajon találunk-e olyan kontextust, amely nem ezt a jelentést követeli meg? Ezt a kérdést szem előtt tartva nézzük meg röviden a *μισέω* ige előfordulásait Lukácsnál.

A *μισέω* ELŐFORDULÁSAI LUKÁCSNÁL

Lukács 1,71-ben ezt olvassuk: „...hogy megszabadítson ellenségeinktől, és mindazok kezéből, akik gyűlölnék minket.” A Zakariás énekéből való ezen idézet egyértelműen utal az ellenségekre. A „mindazok kezéből, akik gyűlölnék minket” is érthető úgy, mint „ellenségre” utaló kifejezés.¹⁴

Jézus két, egymáshoz közel álló bibliai helyen tett kijelentése esetében a kontextus ismét csak az ellenségeskedést fejezi ki. Ezt olvassuk Lukács 6,22-ben: „Boldogok vagytok, amikor gyűlölnék titeket az emberek, és amikor kiközösítenek, gyaláznak benneteket, és kitörlik neveteket mint gonosz nevet, az

¹⁴ Bovon megjegyzi, hogy a 71. vers Lukács üdvösséghez kapcsolódó szóhasználatához tartozik, de az „ellenség” és az „akik gyűlölnék minket” kifejezések a Zsoltárok hagyományos nyelvezetéhez tartoznak; F. Bovon: *Das Evangelium nach Lukas*, EKK; 4 vol.; Zürich: Benziger Verlag, Neukirchen–Vluyn, Neukirchener Verlag, 1989–2009. 1.105.

Emberfiáért.”¹⁵ Lukács 6,27–28-ban a következő áll: „Nektek pedig, akik hallgatók engem, ezt mondom: szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót azokkal, akik gyűlölnék titeket; áldjátok azokat, akik átkoznak, és imádkozzatok azokért, akik bántalmaznak titeket!”¹⁶ Ezekben a példákban a gyűlölet a szeretet ellentétéként szerepel, és a gyűlölet az ellenségeskedést fejezi ki. Amint azt Bock helyesen megállapítja: „Egy Jézussal tartó tanítványnak fel kellett vállalnia egy nyilvános és potenciálisan offenzív álláspontot, amely reakciót váltott ki, olykor akár gyűlöletet is.”¹⁷

Lukács 16,13-ban Jézus mondásaként olvassuk: „Egy szolga sem szolgálhat két úrnak, mert vagy az egyiket gyűlöli, és a másikat szereti, vagy az egyikhez ragaszkodik, és a másikat megveti. Nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak.” Ez esetben, a mondás első fele kapcsán érvelhetünk akár úgy is, hogy a „gyűlölet” az egyik úr „második helyre sorolására” utal, a „szeret” kifejezés pedig a másik előtérbe helyezésére. Ám e jézusi mondás második része azt mutatja, hogy valójában az „egyik vagy másik” a tét: amiként választani kell „Isten” és a „pénz” között, éppen úgy kell választani a két „úr” között is. Theißen – következetesen érvelve – úgy értelmezi a „gyűlöletet” ebben a versben, mint ahogyan azt a Lukács 14,26-ban is teszi. Abban az összefüggésben, amelyben az utóbbiról ír, a Lukács 16,13-ra (és annak Mátén belüli párhuzamára) utalva ezt erősíti meg: „Bármit is értsünk a »gyűlölet« alatt, az az ellentéte a »szeretetnek« (vö. Máté 6,24; Lukács 16,13).”¹⁸ Mindazáltal figyelembe kell vennünk, hogy ha a kijelentés a valóságban kizárólag két úrra vonatkozna, akkor akár úgy is érthetnénk a „gyűlölni” kifejezést, hogy „kevésbé szeretni” az egyik urat a másiknál (tehát a „jobban szeretett” úrnál).

Lukács 19,14-ben, a Tíz mina példázatában az „alattvalók” uruk iránti hozzáállásáról olvashatunk: „Alattvalói azonban gyűlölték őt, ezért küldöttséget menesztettek utána, és azt üzenték: Nem akarjuk, hogy ez uralkodjék feletünk.”¹⁹ Ezen a ponton ismét az „ellenségeskedésre” utaló kifejezést láthatjuk,

¹⁵ Bovon a Lukács 6,22–23-at és a Lukács 6,26-ot együttesen tárgyalja írásmagyarázatában „Die Verfolgung” („az üldöztetés”) címszó alatt. A versekre vonatkozóan ezt írja: „μισέω nem csak a gyűlölet érzése, hanem annak kifejezőereje is, és az a mód, amint az üldözöttek ezt megtapasztalják” (Bovon, *Lukas*, 1.303).

¹⁶ Bovon a Lukács 6,27–28 szakaszt „Die Feindesliebe” („Az ellenség iránti szeretet”) címszó alatt tárgyalja (Bovon, *Lukas*, 1.312).

¹⁷ D. L. Bock: *Luke*, BECNT; 2 vol.; Grand Rapids: Baker, 1994, 1996, 1.578. Bock meggyőzően érvel amellett, hogy ez eredeti jézusi „boldogmondás” (Bock, *Luke*, 1.577–8).

¹⁸ G. Theißen: *A Theory of Primitive Christian Religion*, London, SCM, 1999, 67.

¹⁹ Nolland megjegyzi: „Alig kétséges, hogy itt utalás történik arra a küldöttségre, amely igyekezett ellenállni annak, hogy Augusztusz Arkhelaoszt Júdea uralkodójaként megerősítse (Josephus, *Ant.* 17.299–314). Azonban nem lehetünk biztosak abban, hogy Lukács tudatában volt ezen utalásnak”; J. Nolland: *Luke* WBC; 3 vol.; Nashville: Thomas Nelson, 1989, 1993, 3.914.

de az alattvalók (a 13. versben „szolgák”) helyzete nem tette lehetővé, hogy más módon adják tudtára „gyűlöletüket”, mint hogy egy delegációt küldtek el azzal az üzenettel, hogy nem szeretnék, ha az uruk királlyá válna. Valószínűleg féltek attól, hogy uruk kezébe majd még nagyobb hatalom kerül, és így még inkább kihasználhatja őket, még jobban zsarnokoskodhat felettük, mint korábban. Egyet értek Greenel, aki ezzel a szakasszal kapcsolatosan ezt állítja: „Ebben a szövegben a »gyűlölni« kifejezés nem a személyes érzést fejezi ki, hanem a trón iránti követelés elutasítását; az ő »gyűlöletük« panaszos kérvényükben realizálódik, miszerint nem szabad megengedni, hogy hatalmat szerezzen felettük.”²⁰ A történet rövid, és nem szolgál túl sok részlettel, ezért nem tudhatjuk biztosan, hogy jelenthet-e mást a „gyűlölet” ebben az esetben. Fitzmyer helyesen fordítja a görög szöveget, amikor ezt írja: „Azonban polgártársai, akik nem kedvelték őt, egy delegációt küldtek utána...”²¹

Lukács 21,12–19-ben Jézus figyelmezteti tanítványait a rájuk váró üldöztetésre. A 12. versben még a „börtönt” is megemlíti. A 16. versben ezt olvassuk: „Kiszolgáltatnak titeket még a szülők, testvérek, rokonok és barátok is, egyeseket meg is ölnek közületek.” Ezek alapján biztosan állíthatjuk, hogy a 17. versben a gyűlöletre való hivatkozás a várható üldöztetésnek határozott kifejezése: „mindenki gyűlöl majd titeket az én nevemért.” Amint azt Eckey megállapította: „A tanítványoknak késznek kell lenniük arra, hogy Jézushoz kötődésük miatt a társadalom kívülállóivá válnak, és az emberiség ellenségeiként bélyegzik meg őket (17; vö. 6,22a).”²²

Megállapíthatjuk, hogy a Lukács evangéliumából eddig tárgyalt hat esetből a *μισέω* kifejezés csak az első esetben (1,71 – Zakariás énekében) nem Jézus mondasaként jelenik meg. A görög *μισέω* ige hét alkalommal fordul elő Lukácsnál. A hetedik eset, a Lukács 14,26 áll a jelen tanulmány középpontjában. Nézzük meg ezt a verset kontextusában.

LUKÁCS 14,26 A SZÖVEGKÖRNYEZETÉBEN

Lukács 14,25–27-ben ezt olvassuk: „Nagy sokaság ment vele, és ő feléjük fordulva így szólt: Ha valaki hozzám jön, de nem gyűlöli meg apját, anyját, feleségét, gyermekeit, testvéreit, sőt még a saját lelkét is, az nem lehet az én tanítványom.

²⁰ J. B. Green: *The Gospel of Luke*, NICNT; Grand Rapids–Cambridge, Eerdmans, 1997, 678–679.

²¹ J. A. Fitzmyer: *The Gospel According to Luke: Introduction, Translation, and Notes*, AB; 2 vol.; New York–London: Doubleday, 1981, 1985, 2.1227.

²² W. Eckey: *Das Lukasevangelium: Unter Berücksichtigung seiner Parallelen* 2 vol.; Neukirchen–Vluyn: Neukirchener Verlag, 2004, 2.860.

Ha valaki nem hordozza a maga keresztjét, és nem jön utánam, az nem lehet az én tanítványom.” A 26. és a 27. versben szereplő két mondás a tanítványságra vonatkozik.²³ Az első mondásban az ellentét az ember családtagjaival való kapcsolata és a Jézussal való kapcsolata között van. A 26a versrészletben lévő *μισέω* jelentésének meghatározásához kulcsfontosságú a vers további része. Azok felsorolásának végére, akiket meg kell „gyűlölni”, Jézus hozzáteszi: „még a saját lelkét is”. A Jézus-hagyományokban Jézus úgy jelenik meg, mint aki megerősítette a szeretet-parancsot érvényességét, így 3Mózes 19,18b tartalmát is, ahol ezt olvassuk: „Szeresd felebarátodat, mint magadat!” (lásd pl.: Mt 22,39; Mk 12,31; Lk 10,27). Ez alapján Lukács 14,26b-ben az ember saját életére („lelkére”) vonatkozóan a *μισέω* igenek is inkább ilyen jelentést kell adnunk: „másodiknak helyezni”; mert annak, akit az embernek követnie kell (azaz Jézusnak), fontosabbnak kell lennie az ember saját életénél is. Egyetértek Bock-kal, aki ezt mondja: „A »gyűlöltre« felszólítás sokkal inkább retorikus, sem mint szó szerinti ... Máskülönben értelmetlenné válik Jézusnak Isten törvénye összefoglalásaként ismert parancsolata: »szeresd felebarátodat, mint magadat« (Lk 10,25–37).”²⁴ Mivel egyetlen alkalommal szerepel a „gyűlöl” ige a 26. versben, ezért ha az ember saját életére vonatkozóan nem utal valódi „gyűlöltre”, akkor nem valószínű az sem, hogy a korábbiakban felsorolt családtagokkal szembeni tényleges gyűlöltre utalna.

A *μισέω* IGE MINT A HÉBER *נִיֵּץ* FORDÍTÁSA

Lukács járatos volt az Ószövetség stílusában és tartalmában, amint az látható az ő széleskörű Ószövetségre való utalásaiból, kiváltképp a születéstörténeti elbeszélésekben.²⁵ Joggal feltételezhetjük róla, hogy ismerte a héber *נִיֵּץ* idiomatikus használatát. Ez az ige nem egyszerűen azt jelenti, hogy „gyűlölni”, hanem a

²³ Vannak olyan írásmagyarázók, akik kétségbe vonják e mondások hitelességét, én azonban eredeti, jézusi mondásoknak tekintem őket. E mondások eredetiségéhez kapcsolódó vitákhoz lásd pl.: Bock: *Luke*, 2.1281–2; Fitzmyer: *Luke*, 2.1060–1. Számomra különösen is a 26. vers hitelessége fontos kérdés. A kutatók széles köre egyetért e mondás hitelességével, lásd pl.: Eckey: „Lukács 14,26-nak a család meggyűlöléséről szóló provokatív megfogalmazása valószínűvé teszi, hogy ez a mondás lényegében [„im Kern”, „magvában”] őrá [Jézusra] megy vissza” (*Lukasevangelium*, 2.667; kiemelés Eckey által); Green: *Luke*, 565; C. F. Evans: *Saint Luke* (London / Philadelphia: SCM / Trinity Press International, 1990), 576–578. A kódexek szövegvariánsai nem mutatnak lényeges eltérést a versek jelentését illetően. Ezt a monográfiámban tárgyalom, lásd: Balla: *Child-Parent Relationship*, 142–143, és a részletesebb kommentárokat, pl.: I. H. Marshall: *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text*, NIGTC; Exeter: Paternoster, 1978, 592–593.

²⁴ Bock: *Luke*, 2.1284.

²⁵ L. pl.: Bock: *Luke*, 1.68.

családi kapcsolatok esetében azt is jelentheti, hogy „kevésbé kedvelni” valakit, szemben egy olyan személlyel, akit „szeret” az illető. Ez a használati mód látható például 5Mózes 21,15–17-ben, ahol ezt olvassuk:

Ha valakinek két felesége van, és az egyiket szereti, a másikat pedig gyűlöli, és ha fiút szül neki mind a szeretett, mind a gyűlölt, de a gyűlöltnek a fia az elsőszülött, akkor – ha majd felosztja birtokát a fiai között – nem teheti elsőszülöttjévé a szeretett feleség fiát a gyűlöltnek a fiával szemben, aki elsőnek született, hanem a gyűlölt feleség fiát kell elsőszülöttnek elismernie, és annak kétszeres részt kell adnia mindenéből, mert férfierejének első termése ő; őt illeti az elsőszülöttségi jog.

A héber szöveg, amelyet a 2011-es NIV angol bibliakiadás úgy fordít, hogy „amelyiket nem szereti” („he does not love”; a RÚF 2014-es fenti szövegében: „a gyűlölt”), a נִשְׂאָה ige egyik formáját használja (*qal* nőnemű passzív participium, szó szerint: „a nem szeretett nő”, נִשְׂאָה). Meinhold megjegyzi, hogy a „család területén” („im familiären Bereich”) a két ellentétes jelentésű szó, a „szeretni” és „gyűlölni” azt jelenti, hogy „jobban szeretni/preferálni” („bevorzugen”) és „háttérbe helyezni” („hintansetzen”). Ebben a kontextusban Meinhold az alábbi bibliai szakaszokra utal: 1Mózes 25,28; 29,30–31; 5Mózes 21,15–17.²⁶ Egyetértek azokkal, akik úgy tartják, hogy az 5Mózes 21,15–17-ben lévő ezen kifejezések szolgáltak háttérként a Lukács 14,26-ban szereplő „gyűlölni” igének.

Malakiás 1,2b–3 egy újabb olyan bibliai szakasz, amely hasonló jelentésre utal. Malakiás könyvében ezeknek a verseknek a közvetlen környezetében két nemzetről van szó, és ebben az esetben a „gyűlölni” valóban ellenségeskedést jelent.²⁷ Azonban az ősatyák történetei, amelyek a Malakiás idézete mögött állnak, a kiválasztásról szólnak, és ebben a kontextusban ezek a kifejezések érthetőek úgy is, mint „jobban szeretni/preferálni” és „másodiknak helyezni” (vagy: „háttérbe helyezni”). Malakiás itt ezt írja: „Miből láthatjuk, hogy szeretsz minket? Abból, hogy Ézsau testvére volt Jákóbnak – így szól az Úr –, mégis Jákóbot szerettem, Ézsaut pedig gyűlöltem; hegyeit pusztasággá tettem, birtokát a pusztai sakáloknak adtam.”

Ezt a bibliai szakaszt Pál apostol úgy értette, mint kiválasztást, amint az ismert is a Rómaiakhoz írt levél 9,10–13 szakaszából:

Sőt, Rebeka esetében még inkább, aki egy férfitől fogant fiakat, Izsáktól, a mi atyánktól. Amikor ugyanis még meg sem születtek gyermekei, és nem tettek semmi jót vagy

²⁶ A. Meinhold: *Maleachi*, BKAT, Neukirchen–Vluyn: Neukirchener Verlag, 2006, 43.

²⁷ L. pl.: Meinhold: *Maleachi*, 43.

rosszat, de hogy Istennek az ő kiválasztáson alapuló elhatározása érvényesüljön, nem a cselekedetek alapján, hanem az elhívó akarata szerint, már akkor megmondattott Rebekának, hogy „a nagyobbik fog szolgálni a kisebbiknek”, amint meg van írva: „Jákóbot szerettem, Ézsaut pedig gyűlöltem.”

Egyetértek Evansszel, aki a következő megállapítást teszi a fentebb említett példák alapján a Lukács 14,26-ban szereplő *μισέω* jelentését illetően: „*Ha valaki ... nem gyűlöl meg ...* Ez jó példája a sémita kifejezésmódnak, amely előnyben részesítést fejez ki ellentétek által – »Szeretem A-t és gyűlölöm B-t« jelentése: »Jobban kedvelem, előrébb helyezem A-t, mint B-t« (vö. 1Móz 29,30kk; 5Móz 21,15; Róm 9,13) – amit megváltoztat, de mégis helyesen interpretál a Máté evangéliumában szereplő formája (Mt 10,37).”²⁸

KÖVETKEZTETÉS: LUKÁCS 14,26 JÉZUS ELSŐBBSÉGÉRŐL SZÓL

Amint azt a korábbiakban láthattuk, Gerd Theißen rámutatott arra, hogy Lukács 14,26 és Máté 10,37 párhuzamos szakaszok közül az utóbbi egy „valamivel kevésbé megdöbbentő” verziója az előbbinek.²⁹ Az Evans által tárgyalt „sémita kifejezés” nyomán úgy vélem, hogy Máté 10,37 nem egyszerűen „valamivel kevésbé megdöbbentő” verziója Lukács 14,26-nak, hanem egy olyan változat, amely jól megfelel az utóbbiban szereplő „gyűlöli” idiomatikus kifejezés tartalmának. A Máté 10,37–38-ban ezt olvassuk: „Aki jobban szereti apját vagy anyját, mint engem, az nem méltó hozzám; aki jobban szereti fiát vagy leányát, mint engem, az nem méltó hozzám; és aki nem veszi fel keresztjét, és nem követ engem, az nem méltó hozzám.” Számunkra itt nem döntő fontosságú, hogy Lukács és Máté e részlete a Q forrásból³⁰ származik-e, vagy ezek egymástól független mondások.³¹ Fontos viszont meglátnunk azt, hogy a Máté 10,37-ben szereplő „jobban szereti” kifejezés az elsőbbségre utal: arra, ha valaki Jézusnál előrébbvaló a tanítvány életében. Jézus óv az ilyen elsőbbségtől: egy tanítvány nem szerethet jobban senkit sem Jézusnál. Lukács 14,26-nak hasonló az üzenete. Egyetértek azokkal, akik úgy érvelnek, hogy Lukács 14,26 „gyűlöli” kifejezése az „ember rokonok

²⁸ Evans: *Saint Luke*, 577.

²⁹ Theißen: *Die Jesusbewegung*, 68.

³⁰ A téma részletes tárgyalásához, beleértve az arra tett kísérletet, hogy e mondások Q forrásbeli eredeti formáját rekonstruálják, lásd: H. T. Fleddermann: *Q: A Reconstruction and Commentary* (Biblical Tools and Studies 1; Leuven: Peeters, 2005), 745–755.

³¹ L. pl.: Bock, *Luke*, 2.1281, aki amellett érvel Lukács 14,26–27 és Máté 10,37–38 „kettős mondásáról, amelyek a tanítványság terén a családhoz és a kereszthez kapcsolódnak”, hogy jobb ezekben „két változatot látni egy hasonló tanításról, mint egyetlen tanítást látni egyetlen hagyományból.”

iránti elsődleges hűségének az elutasításáról”,³² egy bizonyos „hátra sorolásról” („Nachordnung”),³³ „a szülők, család, rokonok, de még a személyes élet tanítványság alá rendelése iránti hajlandóságról”³⁴ szól. Egy tanítvány életében Jézusnak kell lennie az első helyen; Jézus mindenki mással szemben elsőbbséget élvez.

Az 1977-es tanulmányában Gerd Theißen elismeri, hogy egy vallásos nézőpontból nézve a tanítványként való létezés („Nachfolgeexistenz”) a Szenttel való találkozás következménye („Begegnung mit dem Heiligen”), ám az ő elsődleges feladata az, hogy egy szociológiai perspektívából mutassa fel azt, hogy a létezésnek ez a formája a társadalmi gyökerek elvesztésének egyik változata („eine Variante sozialer Entwurzelung”).³⁵ Hozzá kell tennünk, hogy Theißen elismeri, hogy a „parancsok mindig radikálisabbak, mint az aktuális magatartás” („Gebote immer radikaler sind als wirkliches Verhalten”).³⁶ Ezen a ponton az 1Korinthus 9,4-5-re hivatkozva megemlíti, hogy Jézus néhány tanítványa magával vitte a feleségét is.³⁷ Egyetértek Theißen átfogó tézisével Jézus korai követőinek „vándor radikalizmusát” illetően. Mindazáltal ez a „radikalizmus” nem volt olyan radikális, mint azt Theißen állítja, tehát szerintem ez nem járt együtt a „családnélküliség ethoszával”. Feszültséget okozhatott ugyan a családban az, amikor a tanítvány elkezdte követni Jézust, és ez akár bizonyos ellenségeskedést is kiválthatott a tanítvány családjából. Mindazáltal Jézus tanítványai nem szegték meg a saját atyjuk és anyjuk iránti tiszteletet megkövetelő parancsolatot, nem „gyűlölték” meg szüleiket.

Jelen tanulmányban Jézus egy radikális mondása nyomán azt kívántam bemutatni, hogy Jézus elsőbbsége a kulcs a korai keresztyén mozgalmon belüli, családi kapcsolatokra vonatkozó radikális kijelentések megértéséhez.³⁸ Ez a példa rámutat a mozgalmon belüli radikalizmus „határára”. Ez a „határ” pedig annak a Jézusnak az elsőbbsége, akit a tanítványnak követnie kell a követés va-

³² Green: *Luke*, 565.

³³ G. Schneider: *Das Evangelium nach Lukas* (ÖTK; 2 vol.; Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Würzburg: Echter Verlag, 1977) 2.321.

³⁴ Fitzmyer: *Luke*, 2.1062.

³⁵ Theißen: „Wir haben alles verlassen”, 161; *Studien zur Soziologie*, 106. Theißen egy másik munkájában, melyben összegzi saját tudományos életútja főbb téziseit több kollégájával folytatott „párbeszédben”, megismétli az „eine Variante sozialer Entwurzelung” kifejezést: G. Theißen: *Von Jesus zur urchristlichen Zeichenwelt: „Neutestamentliche Grenzgänge” im Dialog*, NTOA; Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011, 24.

³⁶ Theißen, G.: „Die soziologische Auswertung religiöser Überlieferungen: Ihre methodologischen Probleme am Beispiel des Urchristentums”, *Kairos*, 17, 1975, 284–99, idézet: 209; újra megjelent: Theißen: *Studien zur Soziologie*, 35–54, idézet: 43.

³⁷ Theißen: „Die soziologische Auswertung”, 290; Theißen: *Studien zur Soziologie*, 43.

³⁸ Monográfiám negyedik fejezetében Jézus más mondásait is megvizsgáltam: Balla: *Child-Parent Relationship*, 113–56.

lamennyi következményével. Lukács 14,26 erről az elsőbbségről szól. Amint azt Bock helyesen megállapította ennek a versnek kifejtése során: „A tanítványság alapvetően elköteleződésre hív. Jézusnak mindenki máshoz képest első helyen kell lennie a tanítvány életében, még a családhoz képest is.”³⁹

Izgalmas volna föltenni a kérdést: vajon ki az, aki ilyen elsőbbséget igényelhet maga számára? Lehetséges amellet érvelni, hogy ez az igény Jézus önértelmezésére mutat: Jézus azért igényli maga számára az első helyet, mert Jézus környezetében csak Istennek járt ilyen elsőbbség, és Jézus Isten Fiának tartotta magát.⁴⁰ Jézus önértelmezése szorosan kapcsolódik a korai keresztyénség „vándor radikalizmusához”, ám ez az önértelmezés olyan hatalmas téma, amely méltó arra, hogy külön vizsgálat tárgya legyen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALLA, P.: *The Child-Parent Relationship in the New Testament and its Environment* (WUNT 155; Tübingen, Mohr Siebeck, 2003; repr. Peabody, Hendrickson, 2005 és Eugene, Wipf and Stock, 2015).
- BALLA, P.: *Gyermekek és szülők kapcsolata: Az Újszövetség tanítása kortörténeti kontextusban* Budapest, Kálvin, 2010.
- BOCK, D. L.: *Luke*, BECNT; 2 vol.; Grand Rapids, Baker, 1994, 1996.
- BOVON, F.: *Das Evangelium nach Lukas*, EKK III/1-4; 4 vol.; Zürich, Benziger Verlag, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1989-2009.
- ECKEY, W.: *Das Lukasevangelium: Unter Berücksichtigung seiner Parallelen* 2 vol.; Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2004.
- EVANS, C. F., *Saint Luke*, London / Philadelphia, SCM/Trinity Press International, 1990.
- FITZMYER, J. A.: *The Gospel According to Luke: Introduction, Translation, and Notes*, AB 28-28A; 2 vol.; New York-London, Doubleday, 1981, 1985.
- FLEDDERMANN, H. T.: *Q: A Reconstruction and Commentary*, Biblical Tools and Studies 1; Leuven, Peeters, 2005.
- GREEN, J. B.: *The Gospel of Luke*, NICNT; Grand Rapids-Cambridge, Eerdmans, 1997.
- MARSHALL, I. H.: *The Gospel of Luke: A Commentary on the Greek Text* NIGTC; Exeter, Paternoster, 1978.

³⁹ Bock: *Luke*, 2.1284.

⁴⁰ Azokhoz a nézetekhez, melyek a gyermekek és szülei közötti kapcsolatról szóltak Jézus „környezetében”, kiváltképp az „istenek” vagy „Isten” elsőbbségére nézve, lásd a monográfiám vonatkozó fejezeteit (2. és 3. fejezet): Balla: *Child-Parent Relationship*, 41-111.

- MEINHOLD, A.: *Maleachi*, BKAT XIV/8; Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2006.
- NOLLAND, J.: *Luke 1-9:20, Luke 9:21-18:34, Luke 18:35-24:53* (WBC 35A-C; 3 vol.; Nashville, Thomas Nelson Publishers, 1989, 1993).
- SCHNEIDER, G.: *Das Evangelium nach Lukas*, ÖTK 3/1-2; 2 vol.; Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Würzburg, Echter Verlag, 1977.
- THEISSEN, G.: „Wanderradikalismus. Literatursoziologische Aspekte der Überlieferung von Worten Jesu im Urchristentum“, *ZTK* 70, 1973, 245-271.
- THEISSEN, G.: „Die soziologische Auswertung religiöser Überlieferung: Ihre methodologischen Probleme am Beispiel des Urchristentums“, *Kairos*, 17, 1975, 284-299.
- THEISSEN, G.: „»Wir haben alles verlassen« (Mc. X 28): Nachfolge und soziale Entwurzelung in der jüdisch-palästinischen Gesellschaft des I. Jahrhunderts n. Ch.,“ *NovT* 19, 1977, 161-196.
- THEISSEN, G.: *Studien zur Soziologie des Urchristentums*, WUNT 19; Tübingen, Mohr Siebeck, ³1989 [1979].
- THEISSEN, G.: *Soziologie der Jesusbewegung: Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte des Urchristentums* (KT 35; Gütersloh, Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, ⁷1997 [1977]).
- THEISSEN, G.: *A Theory of Primitive Christian Religion*, London, SCM, 1999.
- THEISSEN, G.: *Die Jesusbewegung: Sozialgeschichte einer Revolution der Werte*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 2004.
- THEISSEN, G.: *Von Jesus zur urchristlichen Zeichenwelt: „Neutestamentliche Grenzgänge“ im Dialog*, NTOA 78, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.